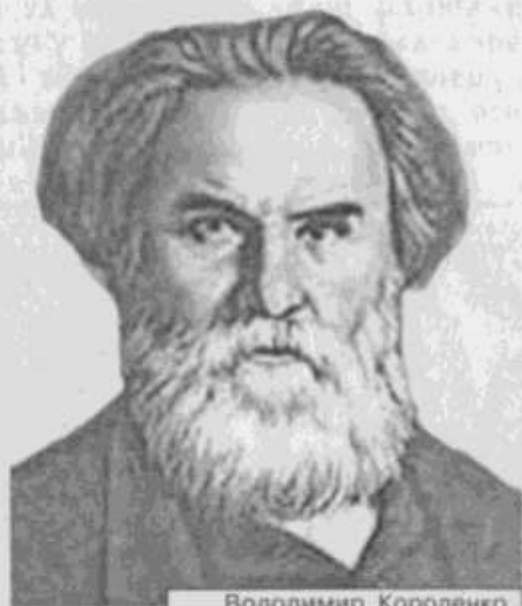

ВОЛОДИМИР КОРОЛЕНКО В СУМАХ

ІМЕНА

Те, що видатний російський письменник у січні 1902 року побував у Сумах – факт широко відомий. Але – побував з приводу чого? Про це знають менше. Тим більше, що ще півтора десятиліття тому дослідникам важко було б написати правду з огляду на певні політичні нюанси, які не вкладалися в прокрустове ложе тодішньої ідеології.

Не секрет і те, що до Сум Володимир Короленко міг би потрапити ще 1888 року, коли Антон Чехов, який відпочивав на Луці, написав йому: «Так уже в мене добре, так добре, що й описати не можна! Природа чудова, всюди красиво, просторо, люди гарні, повітря тепле, барви теж теплі, м'які... Отож Ви не пожалкуєте, якщо приїдете». Короленко приїхати тоді не зміг. Нам думається, він теж оцінив би наш край, наших людей так само, як і його побратим. Та щоб поставити всі крапки над «і», мусимо сказати й таке.

Володимир Короленко

Збогем довелось не так давно прочитати в статті одного досить відомого автора, що А. Чехов вирізнявся великоросійська зверхність, що попри тонкий гумор, самоіронію і м'який характер у нього простежувалися риси пересічного великороса і шовініста. Що ж, давайте розберемося. У травні 1888 року А. Чехов уперше прибув в Україну – гостювати в садибі Лінтварьових на Луці під Сумами. Перші дні, перші враження. І ось 30 травня він пише листа О. Суворіну. Не будемо його цитувати – незручно. Стільки глузу, іронії з «хохлов», яка зневага до Наталії Лінтварьової, яка побудувала школу і вчить дітей українською мовою та «ездит на могили Шевченка, як турок в Мекку...!» Хай це не коробить читача. Звичайно ж, як на сьогодні, і образлива лексика, і зверхній тон для пересічного обивателя буде лише аргументом навпаки – все ж таки шовініст, виявляється! Не будьмо, проте, категоричними. Адже Чехов (хоч із походження українець), відзначався притаманною деяким росіянам ментальністю – зверхністю до «іногородців» (про що, між іншим, писав навіть Ульянов-Ленін), яку століттями прищеплювало всім верствам російського народу царське правління. Нагадуємо: лист написано, коли А. Чехов не пробув під Сумами і місяця. А ось уже інший

поетеси (закатованої в Києві фашистами) Олени Теліги: «Під час якогось процесу, де Міхновський виступав як оборонець з блискучою промовою, до нього підійшов В. Короленко, один з наймолодших московських письменників того часу, визнаний тодішнім суспільством, за походженням українець і, з висловами захоплення, простягнув свою руку, щоб познайомитися. Міхновський не розтанув під променями сонця пануючої нації, і сховавши руку за спину, коротко і ясно сказав: «Я зрадникам свого народу руки не подаю», чим глибоко образив Короленка. Додаю від себе: М. Міхновський був не лише відомим у Росії адвокатом, а й лідером створеної ним підпільної Революційної Української Партії. Образа таки була глибока: пізніше В. Короленко відмовився брати участь у відкритті пам'ятника Котляревському тут же, в Полтаві, оскільки свято організувала, зокрема, партія Міхновського, плануючи водночас підпільно провести і свій черговий з'їзд.

Не беремося коментувати той інцидент. І навели його тут лише тому, що саме через кілька днів після гострої відповіді М. Міхновського В. Короленко мав їхати до Сум. Їхав, отож, сюди з певним психологічним настроєм – тим більше, що про конфлікт гомоніла вся освічена Полтава, відголос, певне, дійшов уже й до Сум. І ось, отож, Володимир

прозвучало сакраментальне слово «мазепинці». Хоча справа була зовсім не, чи, точніше – не лише в «мазепинстві».

За кілька років перед описуваними подіями до Павлівки, у свій маєток, повернувся уродженець села князь Дмитро Хілков, ставши на той час на революційні позиції. Він роздав 400 десятин своєї землі селянам, заповнив село нелегальною літературою (в тому числі й українською, виданою у Львові), підбурював земляків проти царату. 4 лютого 1892 року Д. Хілкова вислали на 5-річне поселення на Кавказ, звідки він емігрував за кордон. Розагітовані ним селяни затаїли злобу, і, отож, коли їм запропонували присягнути новому цареві, відмовилися навідріз. Час ішов, спливали роки, а павлівці лишалися «невірнопідданими». Тоді влада вирішила заслати до села провокатора, який повин народ трошити місцеве приміщення російської православної церкви. Провокація адалася. Повсталих чекали жандарми. Заарештували десятки павлівців і кинули до Сумської в'язниці. Процес мав розпочатися 28 січня 1902 року.

26 січня В. Короленко прибув до Сум, поселився в готелі з екзотичною виніскою «Тихий кучочок». Готель і справді розташовувався в тихому закапелкові, хоча вікнами виходив на головну площу (сучасний будинок № 9 на Червоній

з похмурими зіницями чоловіків – і щось тяжке-тяжке лягало на душу мов камінь, якого вже звідти ніколи не підняти. Попросив знайомого фотографа зняти арештантську валку – той, ризикуючи бути схопленим, виконав прохання письменника. Пізніше це фото обійде десятки видань.

Процес тривав вісім днів. Вирок виявився драконівським: 45 селян засуджено на каторжні роботи від 8 до 15 років (серед каторжан і 15-літні діти), четверо отримали тюремне ув'язнення, інкримінували їм і напад на церкву, і опір властям, й інші пункти. Та Володимир Короленко добре розумів: причина в тому «мазепинстві», у відмові присягнути на вірність головному правителю «тюрми народів».

Повернувся до готелю. На підставі фактів і свіжих вражень став писати велику кореспонденцію до газети «Русские ведомости». Не міг використати всі дані,

«Пройхав я в колясці 400 верст, ночував у десяти місцях... Окрім природи, ніщо мене так не вражає в Україні, як загальний достаток, народне здоров'я, високий ступінь розвиненості тутешнього селянина, який і розумний, і релігійний, і музикальний, і стійкий, і моральний, і завжди веселий, ситий. Антагонізму між пейзажами і панамі немає жодного».

Яка різюча зміна сприйняття! Геній лишився генієм: переборює у собі – і то лише за півтора місяця – тупу зверхність, збагнув суть і благородство, духовну висоту нашого народу. Чи не урок нинішнім його одноплемінникам, які десятиріччями живуть у нашому місті, й навіть тепер, коли позбулися «общегосударственности» своєї мови, нашу державну вивчати не бажають, зневажаючи й далі той народ, який їх годує й одягає? Що ж стосується А. Чехова, процитований лист не був писаний під хвилиний настрій. Хто читав його наступні листи, знає, як він бажав купити будиночок в Україні і поселитися тут, посеред народу, що справив на нього сильне враження; як тепло відгукувався він про нашу культуру і мову; контрабандою привозив Лінтварьовій заборонені українські книги зі Львова. Навіть домовлявся з Марією Заньковецькою, що напише п'єсу, де одна роль для неї буде лише українською мовою (згадаймо горді слова Тургенева, про те, що він і жодного слова не написав не по-російськи!).

... Ми недарма так затрималися на еволюції А. Чехова у плані ставлення до нашого народу: це дасть нам краще зрозуміти В. Короленка і подробиці його поїздки до Сум.

Загальновідомо, що В. Короленко мав українське походження: народився в Житомирі, в старовинній козацькій родині; навчався в рідному місті і в Рівному, потім – у Петербурзі, Москві; мав арешти і висилку до Володимирської та В'ятської губерній. Жив у різних містах Росії, останнім став Петербург. У 1900 році вже відомим російським прозаїком повертається в Україну, поселяється в Полтаві. Хочє зблизитися з тутешнім вищим інтелігентним товариством. Зокрема, популярним адвокатом і відомим юристом Миколою Міхновським.

Ось уривок зі спогадів української

роки прославився і як публіцист, що, зокрема, спеціалізувався на скандальних судових процесах політичного забарвлення. А в Сумах мали судити велику групу селян із Павлівки Сумського повіту (нині Білопільський район). Мабуть, розмірковував відатний російський письменник і над таким збігом: судити мають жителі того села, про якого вже давно пішла слава, як про «мазепинське», й це після слів М. Міхновського...

Безперечно, Володимир Галактіонович уже зробив відповідні довідки, знав: «павлівська справа» почалася не в минулому 1901 році, а на шість років раніше. Огляньмося й ми разом із письменником в той часовий проміжок.

... У неопублікованих записках з архіву нашого письменника-земляка Олександра Олеся є короткі, здивовані рядки: «Мазепинці з Павлівки? У 1894-ому?...» Цей запис має відношення до нашої розповіді. Той рік у Росії пам'ятний кончиною царя Олександра II, наступником монарха став Микола II. Згідно з існуючим ритуалом слід було привести «всі язика і народи» до присяги новому володарю. Всюди цей процес проходив, як зазвичай: пишню, урочисто, без збоїв. Крім Павлівки Сумського повіту, 39 місцевих селян навідріз відмовилися від присяги на вірність новозведеному на трон цареві.

Надзвичайна подія викликала в повітового начальства відчуття бомби, що вибухнула. Чиновники жандармерії з особистих доручень, земські начальники, справники, станові пристави – такого напливу сановного люду в Павлівках ні до, ні після не бачили. Та 39 стояли на своєму: ні вони, ні їхні сім'ї не хочуть бути вірнопідданими російського царя. Не діяли ні обіцянки, ні погрози. «Згори» надійшла вказівка: зібрати сход, хай прийме рішення стосовно відступників. Сход скликали. Селяни набурмосилися, горою стали за краєн. Павлівців тим часом почали підтримувати сусіди з Яструбиного, Річок, Улянівки. Пахло скандалом на всю Європу – такого ще за час існування імперії Романових не було.

Довелося владі проковтнути гірку «пілюлю», зробити вигляд, що махнули рукою на негідних павлівців, і встановити за селом найсуворіший тьмний контроль. Під час цієї історії й

неохайністю. Розпакував речі і відразу подався до суду. Те, що прибув сам В. Короленко, неприємно вразило судочинців. Бо процес готувався скрупульозно, робилося все, аби представники місцевої преси не мали уявлення, що ж відбувається насправді.

Біля приміщення суду, куди Володимира Галактіоновича не пропустив поліцейський карантин, від колег – журналістів дещо вдалося взнати. Всього у в'язниці тримають 68 чоловік. Сценарій судилища розробив Петербург: до Сум прислано групу відповідальних чиновників з міністерств внутрішніх справ і юстиції, на яких покладено розслідування. «Візною групою» керує довірена особа мракобіса Победоносцева – сумновідомий лідер чорносотництва М. Скворцов. Судові засідання проходять при зачинених дверях – справу павлівців розглядає виїзна сесія Харківської судової палати, допустили лише «як публіку» харківського предводителя дворянства, волосного старшину і міського голову. До залу засідання не допустили навіть персонал місцевого сумського суду.

Ні побесідувати з підсудними, ні ознайомитися з матеріалами розслідування В. Короленкові не дозволили. Зате він дізнався від знайомого юриста про інше: усіх, хто має причетність до справи, суворо попереджено, щоб не мали ніяких розмов з письменником.

Наступного дня мав початися процес. Не спалося. За вікном почалася відлига, у квартиру тягнуло вологістю. З готелю Короленко вийшов о восьмій ранку і влився в натовп, який сунув до міської тюрми. Десь близько одинадцяті розчинилися міцні ворота в'язниці, в оточенні поліції і драгунів з'явилися в'язні. Попереду три однокінки везли жінок з хворими дітьми і тих чоловіків, що внаслідок катувань не могли встояти на ногах. Позаду похмурим, обідраним гуртом сунули інші. У натовпі співчуваючих почулося голосіння, жалісливий жіночий шепіт. В. Короленко здригнувся: співуча, соковита навіть при цих умовах українська мова нагадала Житомир, дитинство. Всі поволі рушили до суду, що містився за два кілометри. Письменник ловив очима згорьовані лиця жінок-арештанток, зустрічався поглядом

продувати навіть у цій більш-менш сміливій газеті. Писав – а перед очима стояла валка арештантів, котрим від сьогодні судилися доволі гнітюча каторга далеко від рідної української землі. За що? На підставі чого?

Знову схилився над столом, почав писати в Петербург, професору Ф. Батюшкову: «Сиджу в брудному готелі («Тихий куточок»), на брудній кушетці, а за вікном починається мжичка і теж брудний ранок...»

Про що думав тоді письменник-гуманіст, дивлячись крізь вікно «Тихого куточка» на сумну центральну вулицю нашого міста? Може, пригадував різкі, дошкульні слова Миколи Міхновського, хоч і вважав їх образливими? Може, думав: доки ж будуть победоносцями, скворцови та іже з ними плюндрувати, калічити душу народу? Може, саме тоді, в сумському готелі, приходило до нього усвідомлення: таки ж треба віддавати борги народу і родоводу, з якого вийшов?

Збіг, який не може бути просто випадковим. Хто уважно вивчав життя і творчість Володимира Короленка, той підтвердить: від часу появи його в Полтаві до від'їзду Сум письменник стояв осторонь українського політичного і культурного життя. Після повернення із Сум – все по-інакшому. Шукає стосунків із українськими письменниками, зав'язує тривке знайомство з Панасом Мирним. Дав рекомендаційного листа М. Коцюбинському до М. Горького, О. Олесю – до літераторів Петербурга. Пише гнівну статтю «Котляревський і Мазепа», де протестує проти утисків української мови. Домагається, аби були опубліковані переклади П. Грабовського з Байрона. Бере килучу участь в організації вечора композитора М. Лисенка. Просить Лесю Українку перекласти українською мовою його оповідання. Друкує статтю «Матеріали до біографії Шевченка». Зближується з драматургом І. Тобілевичем та акторською трупною П. Саксаганського. На всю імперію пролунав його протест проти «Сорочинської трагедії». Стає членом редколегії газети «Полтавщина».

До української культури повертався син України.

Повертався після болісних роздумів у Сумах, у «Тихому куточку».

Григорій ХВОСТЕНКО,
краснавець